

Петро ГОЦЬКО

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ (ЕТНОЛОГІЧНИХ) ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОСТПОЗИТИВІСТСЬКИХ МЕТОДІВ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЯ ЮНОГО ІВАНА МАЗЕПИ)

Проведено адаптацію позитивістської методології за Імре Лакатосом для аналізу історичних (етнологічних) структур. Структура «чіткого ядра» — наукова ідея, ототожнена із структурою чіткого ядра — фрагменту інформаційного рефлексу. Його захищають від знищення «захисні пояси», які створюють інформаційні перешкоди при пошуку істинного чіткого ядра. Одночасно вони можуть бути дороговказами до структури чіткого ядра. Прийнято, що суспільні і етнологічні процеси мають хвильову природу. Для їх дослідження використано метод індуктивної емпатії. На прикладі «Осміювання юного Івана Мазепи» описано механізм виділення чіткого ядра. Виявлено, що структура «Небесної колісниці — 5» вписується у давню структуру «Шлях царів». Вона має аналоги «Смерть царя Іпполіта» та «Йосип і Зулейка». Розраховано, що такі структури рухаються у північному напрямі. Структура «Шлях царів» відображає процеси зародження відносин між основним етносом та групами асимільованих етносів.

Ключові слова: Мазепа; постпозитивізм; метод індуктивної емпатії.

© П. ГОЦЬКО, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 2 (98), 2011

Українська етнічна ідентичність тісно пов'язана з історичними місцями боротьби за незалежність Української держави.

Минуло 300 років від часу варварського знищення російською армією міста Батурина — гетьманської столиці. Війна спричинилася до винищення величезної кількості людей. У цьому контексті варто відзначити, що історія вчить нас шанувати їх пам'ять незалежно від того, на якому боці вони воювали.

Недрузи незалежної України прагнуть реанімувати минувшину і продовжують збурювати українське суспільство. У світовій історії є багато аналогічних прикладів тривалої конфронтації, коли політики використовують національних героїв для ускладнення та загострення відносин між народами та державами. Однак треба пам'ятати, що протистояння може перейти у непрогнозований і некерований стан.

У цьому контексті варто процитувати слова літописця Самійла Величка: «Чому це так, через що і через кого спустошено тую землю нашу» — на запитання, які ставив Самійло Величко, і сьогодні важко знайти однозначну відповідь [1]. Чи можливо забути жахливі сторінки нашої історії? Чи потрібна ця інформація сучасному поколінню, яке живе на теренах України? Трагічні події минулого тривожать наші душі й нині, змушуючи замислюватися над великими таємницями людського буття.

Деякі науковці стверджують, що поновлення спогадів про давні криваві битви і побоїща сприяє утворенню напруженості та виникненню агресії у суспільстві через появу відчуття помсти та реваншистських настроїв. Гра на болючих і болісних струнах історії може мати непередбачені наслідки. Нерідко на етнологічні феномени накладаються природні явища, які призводять до збігу несприятливих факторів у критичних ситуаціях та загибелі людей.

Постать гетьмана Івана Мазепи невід'ємно пов'язана із українською етнічною самосвідомістю, який вагомо прилучився до формування етнічної культури й усвідомлення українським народом своєї відмінності від сусідніх етносів.

Оголошення анафема Іванові Мазепі Московською православною церквою за наказом царя Петра I і дотепер спричиняє суспільно-релігійну напруженість в Україні. Адже прокляття проголошувалися також у церквах, збудованих за кошти гетьмана Мазепи, або у тих, які отримували від нього щедри пожертви. Тобто у церквах, які спочатку благословили, а згодом за наказом царя проклинали Мазепу.

Необхідно зменшити напруженість між християнськими релігійними конфесіями та народами. Президент України Віктор Ющенко звертався до Патріарха Московської православної церкви Алексія з проханням відмінити анафему, однак до нього не прислухалися [2].

Не перестає вражати ворожа позиційність сусідньої держави щодо національних героїв інших народів. Зміна влади призвела до нової хвилі применшення або й нівеляції заслуг гетьмана Івана Мазепи. Приїзд до України 2010 р. Патріарха Московської православної церкви Кирила спричинився навіть до поділу вулиці імені Гетьмана Івана Мазепи у Києві на дві частини. Другу частину перейменували у вулицю Лаврську. Вольовим адміністративно-політичним рішенням елементи релігійно-етнічної проблеми перенесено на вуличний рівень [3].

Відзначимо, що виникнення біфуркаційних спалахів на тій чи іншій території у визначений час є закономірним природним явищем, однак воно лежить у площині науки, а не політики. Не знаючи законів цих явищ, які мають потужний вплив на суспільство, неможливо передбачити наслідки такого протистояння та віднайти механізми стабілізації ситуації.

Необхідно враховувати дію резонансу болісних етнічних струн при демонстрації зневаги до національних героїв, які віддали своє життя, втратили здоров'я, сім'ї у боротьбі за незалежну Україну. Нині недостатньо враховується вплив на національні (багатоетнічні) структури сакральних чинників: релігійних структур, вірувань, народних звичаїв тощо.

Отже, давні події можуть бути джерелом непорозуміння між народами.

Адаптація методології постпозитивізму для структурного аналізу в історичній етнології та соціології

Проблематизація можливості пізнання сутності суспільних і природничих законів лежить у площині неопозитивістської та постпозитивістської методології. Необхідно відзначити, що історичні науки занурилися в інструменталізм та конвенціоналізм і майже не використовують позитивістські методології. Позитивізм часів Огюста Конта давно минув. У процесі еволюційного розвитку він трансформувався у неопозитивізм та постпозитивізм. Сьогодні постпозитивізм визнає філософію наукою у рамках пози-

тивістської науковості. У цій методології усі зусилля дослідницьких програм спрямовані у практичне русло. Сучасний розвиток суспільства вимагає від науки позитивних знань: бути корисними, точними, достовірними і доказовими.

Філософ-позитивіст Герберт Спенсер у концепції космічної еволюції акцентував, що еволюція є загальним законом розвитку природи і суспільства. Це вказує на те, що у майбутньому природничі та суспільні науки будуть об'єднані. Ідеї Г. Спенсера й О. Конта розвинув російський етнограф Лев Гумільов у теорії етногенезу [4].

Сучасний рівень науки вимагає не так красивих описів, як реалістичних прогнозів. У ХХІ ст. наука без прикладної користі нікому не потрібна. Адже у світі відбувається безліч етнічних конфліктів, які розпалюють непоборний гнів між народами й окремими етнічними групами. Нерозуміння глибинних коренів цих процесів у руслі позитивної евристики призводить до розпалювання ворожнечі, провокування війн і терористичних актів. Неспокій і тривога тримають у заручниках світову спільноту перед загрозою знищення сучасної цивілізації.

Вчені давно зауважили повторення сюжетів історичних подій, трансформації звичаїв і вірувань і поширенні їх у різні частини світу. Французький етнолог-структураліст К. Леві-Строс зводить повторення сюжетів до архетипів (міфем), які мають своєрідну структуру і нанизані на так звану «арматуру». Тобто вони утворюють аплікативне нашарування різних епох у діахронній (дискретній) тягlostі.

Нині структуралізм вичерпав себе через відсутність інструментарію для виокремлення та ідентифікації рухомих структур.

Необхідно уточнити, що розуміють сучасні вчені під поняттям «антропологічні структури». Аналіз критичних праць вказує, що під ними розуміються усі соціо-культурні та функціональні структури, які є творіннями людей. Тобто стверджується, що людина є творцем етногенезу та історії.

Однак тут не враховуються інтереси різних народів, їх традицій та вірувань, що призводить до постійних конфліктів, терористичних актів, розв'язування війн, голоду. Постійні пошуки ворогів зумовлюють деградацію цивілізаційних процесів. Майже не враховується вплив біфуркаційних процесів на розвиток людства.

Вченими давно виявлено, що відродження (адаптація) до життя давніх архетипів має великий вплив на історичний розвиток суспільства. Сучасна наука не визнає зародження таких процесів за факти варті уваги. Тільки коли процес переходить у некерований стан і знищуються невинні люди, тоді починають шукати винуватця.

Необхідно врахувати досвід давніх мудреців, які вміли переводити соціально-етнічні відносини (або конфлікти) у конструктивне (миролюбне) русло.

Ми провели адаптацію методології постпозитивізму (за Імре Лакатосом) для аналізу етнологічних (історичних) структур [5]. В основу цієї адаптації покладене прирівнювання (ототожнення) структури наукової ідеї — «**чіткого ядра**» — до виокремленої структури **фрагмента інформаційного рефлексу (ФІР)**. Необхідно наголосити, що у фрагменті інформаційних рефлексів може входити одна або декілька міфем чи архетипів.

Відомий угорський вчений Імре Лакатос вказував, що навколо чіткого ядра розміщено «**захисні пояси**», які захищають його стабільність і довговічність. В історичних (етнологічних) структурах захисні пояси є перешкодою для науковця і певним чином закривають йому доступ до істини.

Для того, щоби реконструювати міфи стосовно сучасної дійсності, необхідно навчитися «читати» сучасні етнологічні структури. Однак відзначимо, що сучасна парадигма історичних наук, етнології, міфології та релігієзнавства не знаходиться на сучасному рівні науково-технічного поступу. З позиції постпозитивізму демаркаційна межа між науковим і ненауковим нині перебуває майже на середньовічному рівні [6].

Очевидно, що на шляху наукового прогресу стоїть незрима перешкода. Науковці не лише не можуть (не вміють) сприймати сучасну інформацію у руслі сучасної позитивістської методології про етнологічні та соціальні структури, а й не бажають цього робити.

Для того, щоби усвідомити всю складність виокремлення ФІР та їх ідентифікації, використаємо алегоричне ототожнення чіткого ядра із каменем, який впав у спокійне море. Камінь у воді тоне і лягає на дно, де може заритися у намул, а кругові хвилі на поверхні води продовжують поширюватися й надалі із цього центру. При ретельному пошуку є можливість відшукати цей камінь. Складніше знайти сліди такого каменя, якщо він розчиниться у воді

неначе грудка солі. Все ж таки сіль змінить хімічний склад води (цей процес розчинення можна за аналогією прирівняти до процесу асиміляції народів у сильному етносі). Ще важче знайти за слідами хвиль чайку, яка, упіймавши рибу, збурила поверхню води і полетіла до свого гнізда.

Є така загадка: «Їду, їду — нема сліду». Тобто, рух по морю корабля також генерує хвилі на поверхні води, але вони стираються. Необхідно вказати, що тільки людина, яка це побачила, може залишити сліди таких феноменів у інформаційному просторі.

На простому прикладі фіксації збурень поверхні води спокійного моря видно, які труднощі очікують дослідника, де він може заблукати у хвильових процесах. Люди, які мають можливість часто спостерігати за поверхнею моря, знають, що море дуже рідко буває абсолютно спокійним. Коли море хвилюється (бурлить), то більш потужні коливальні процеси накривають (спотворюють) або приховують слабкі коливання. Необхідно докласти багато зусиль, щоби виявити такі згасаючі структури. Для наукового дослідження будь-яких процесів необхідно вибрати відповідні інструменти. Оскільки етнологічні процеси за своєю природою здебільшого є хвильовими, то необхідно вибрати методи, які вловлюють хвильові процеси.

Ми використали **метод індуктивної емпатії** (процес логічного судження або співпереживання при появі слідів феноменів), який дає змогу реконструювати «уламки» хвильових процесів і трансформувати їх у діахронній та синхронній тяглоті. Використання спеціальних фільтрів дає можливість виокремити структури із хаотичного нагромадження та їх упорядкувати. По суті, це є модифікований метод інтуїціонізму у прикладному використанні (рефлексії ідей інтуїтивної логічної творчості, де втілюється у життя принцип позитивної евристики).

Результати досліджень за методом індуктивної емпатії дають можливість використати для додаткового аналізу методи фаліблізму (критичного раціоналізму), фальсифікації (спростованості будь-якого твердження) та ідентифікації тотожних структур за допомогою аналогії. Такий аналіз відкриває структуру чіткого ядра, через захисні пояси (групи феноменів) та дає можливість у динаміці реконструювати програми дій ФІР.

Використання методології постпозитивізму у суспільних науках, які досліджують динамічні процеси

у діахронній та синхронній тяглоті, може мати набагато глибше практичне використання, ніж у природничих науках.

Використання методу індуктивної емпатії для аналізу історичних (етнологічних) фрагментів «Осміювання юного Івана Мазепи»

Розглянемо епізод із життя юного Мазепи у світлі позитивістської методології, тобто наскільки прагматичними або спонтанними були його дії чи, можливо, він виконував «планову» програму дій. Для з'ясування таких питань необхідно використати метод індуктивної емпатії. Виявлено реліктові сліди тогочасної історичної епохи, які дають можливість проводити реконструкцію захисних поясів, щоб за ними відшукати структуру чіткого ядра.

Виокремимо з історичного контексту часів юності Івана Мазепи етнографічну складову. Відомо, що повторний контакт людини із народними традиціями, які супроводжують її з дитинства, викликає резонанс потужних емоцій. Починають працювати ще не досліджені підсвідомі рефлексії. Релігія та вірування можуть об'єднувати людей в етнічні групи та спрямовувати їх за діючими програмами світового розвитку.

Видатний історик М.І. Костомаров, аналізуючи «Спомини» Яна Пасека, інтуїтивно виділив елемент незвичної гіперболізації негативної поведінки Івана Мазепи під час служби у польського короля Яна Казимира [7].

«Хлопе! — промовив Фальбовський до слуги, що недавно возив до Мазепи карточку, — скільки раз сей пан бував у моїй хаті без мене?»

— Слуга відповів: «стільки раз, скільки у мене волосся на голові» [8].

Кількість волосин на голові людини дає уяву про множинність таких відвідин. Зрозуміло, що Мазепа не міг дуже часто таємно відвідувати маєток пана Фальбовського. Зазвичай дворянські жінки у середньовіччі були освіченими і знаходили втіху не у традиційних розвагах, а в інтелектуальних заняттях. Вони любили слухати вірші поетів, оповідачів цікавих заморських пригод, пов'язаних із небезпекою для життя та труднощами, які вони переборювали. Трувери декламували вірші, поеми та романи. Жінки, як цього вимагали правила пристойної поведінки, брали участь у розмовах на ці теми [9]. Тож слухали спів-

розмовників дуже уважно й обдумували форму запитань та діалогу у конкретному контексті.

Спробуємо уявно переміститися у тогочасне середовище, тобто використати метод емпатії.

Юний Іван Мазепа був освіченою людиною, знав іноземні мови і добре розумівся на європейській літературі. Його вишукані манери в інтелігентному товаристві та дипломатичний талант сприяли постійним запрошенням у маєтки впливових панів, тогочасної аристократії.

Оскільки він напевне мав свої обов'язки у королівських палатах, то, ймовірно, він інформував королівське оточення про настрої аристократії. Адже у говірливих жінок можна вивідати та дізнатися усі новини і таємниці.

Слуги обслуговували гостей і спостерігали за своїми господарями, які за келихом вишуканого вина проводили милі розмови із юним Мазепою. Вони тривожилися за долю своїх панів. Для слуг розмови молодих панів із юними хлопцями здебільшого сприймаються як спосіб зваблення їх та схилення до подружньої зради. До того ж Іван Мазепа вмів підтримувати цікаву розмову і був привабливим для жінок.

Наскільки випадковим було порівняння слугою густини волосся та частоти відвідин їхньої господині молодим паном?

У книзі «Славянские древности» описується звичай словенців, які *«в день Святої Варвари бажали своєму господареві стільки телят, свиней та іншого приплоду, скільки на голові волосків»* [10]. У переносному значенні це речення відповідає за змістом попередньому запитанню, однак невідомо, чи було воно сказано в день вшанування великомучениці Варвари. Ймовірно, слуга весь день збирався сказати своєму панові це передсвяткове словенське побажання. Пан запитав його про кількість зустрічей молодого пана з його дружиною, то слуга, можливо, з'єднав свою відповідь разом із традиційним побажанням. Нині важко встановити національне походження слуги.

Використовуючи порівняльний аналіз етнографічних описів «відповіді на запитання» та «побажання» своєму панові, можна припустити, що виконання присуду Мазепі відбувалося у день Святої Варвари 1662 р. (нині православна Церква вшановує Святу Варвару 17 грудня).

У цьому контексті необхідно вказати, що це «приплідне» побажання асоціюється із ще одним звича-

ем словенців, який реалізується у день Святої Варвари. Того дня господар повинен роздягнутися догала й оббігти своє поле із палицею у руці, із «забутим у печі хлібом» три рази або опівночі, з п'ятниці на суботу, оббігти це поле, тягнучи за собою тернове гілля, щоби птахи не їли зерна на його нивах [11]. Відзначимо, що слово «хліб» символізує сильну сім'ю. «Зерно» — це людина, у цьому випадку — жінка.

Сучасними етнологами неоднозначно сприймається буквальный або символічний зміст цього словенського звичаю. Звичаї мають властивість поширюватися. Отже необхідно вказати, що залишки цього звичаю збереглися на Закарпатті.

Однак поєднання цих національних традицій перед відзначенням дня Святої Варвари та побажанням слуги надзвичайно збурило уяву графа Фальбовського. Він розгнівався на Мазепу і хотів його вбити. Можливо, його стримувало те, що І. Мазепа був придворним короля, і граф не бажав наразитися на гнів короля Яна Казимира II. Адже у країні вивували пристрасті навколо конфедераціонізму.

Тільки щирозсердечне каяття врятувало життя козаку, але згнєблення оголенням «прославило» його на весь світ.

Перенесемося в уяві у середовище часів правління короля Яна Казимира II. Одруження короля із вдовою Марією Гонзага (дружиною Владислава IV) дало нестабільній країні сумісний політичний капітал. Адже королева добре володіла політичною ситуацією у Речі Посполитій. Реалізація реформ короля Яна Казимира II щодо вдосконалення виборчої системи (вибори нового короля при житті старого) у сеймі була провалена.

Частина магнатів під проводом князя Єжи Любомирського розцінила це як початок безвладдя і, керуючись законом, оголосила про створення конфедерації. Почалися переговори із сусідніми державами. Король вирішив, що це бунт, і позбавив князя Любомирського всіх титулів та оголосив йому смертний вирок [12].

Напруженість у державі зростала. Конфедерати вимагали від короля поділитися владою, можливо, на правах пфальцграфів.

Довготривала виснажлива боротьба за владу призвела до перемоги конфедератів. Однак Єжи Любомирський не дочекався виборів нового короля і помер 1667 р. За ним померла дружина короля Яна

Казимира II Марія Гонзага. Король відмовився від своїх повноважень і виїхав до Франції.

Після смерті короля Яна Казимира Вази колишній придворний Ян Хризостом Пасек вів щоденник, який був опублікований по його смерті. У цьому творі він яскраво і дуже емоційно розповідає про самосуд Фальбовського над Мазепою у 1662 р.

Нині українська історіографія однозначно вказує на помсту Яна Пасека придворному Іванові Мазепі, що зафіксовано у «Споминах». Звинувачення у причетності Пасека до виступів конфедератів проти короля було дуже небезпечним. Після суду виправданний Ян Пасек цілеспрямовано спровокував конфлікт із Іваном Мазепою перед спальнею короля Яна Казимира II, щоби привселюдно показати, що він козаку відімстив. При королі Пасек потиском руки Мазепа демонстративно показав, що конфлікт з Мазепою вичерпаний. Закономірно, що придворний Іван Мазепа захищав інтереси короля, але і дії Я. Пасека відповідали правилам захисту честі польського дворянина, який відстояв у суді свої права. Нині невідомі деталі цього судового процесу. Однак здійснена дипломатична місія Мазепа до кримського хана Селім-Гірея за дорученням короля Яна Казимира II з метою одержання допомоги для приборкання конфедератів при підтримці татарської орди засвідчує реальну загрозу правлінню Яна Казимира II [13].

Джордж Байрон у романтичній поемі «Мазепа» використовує сюжет «Осміювання юного Івана Мазепа». Тут він вказує на спадковий титул пфальцграфа Фальбовського. Пфальцграфи були представниками імператора у графствах Священної Римської імперії і надіялися владою суддівства. До речі, необхідно вказати, що Іван Мазепа був удостоєний титулу князя Священної Римської імперії, але цим привілеєм він не пишався [14].

Проживання у польському середовищі сприяло процесу асиміляції пфальцграфів Священної Римської імперії. На це вказує польський варіант закінчення у прізвищі «Фальбовський». На Волинь рідня пфальцграфа Фальбовського, можливо, прибула із території сучасної Словенії. Оскільки словенська мова відноситься до слов'янської групи мов, то вони могли розуміти польську та українську мови, які були поширені на цій території.

Графи для особистої безпеки брали із собою на чужину довірених слуг. Сюжет, описаний Яном Пасе-

ком, підтверджує відданість слуг своєму господарю. Слуга був зацікавлений у тому, щоб його старий пан мав потомство і він міг продовжувати служити його дітям. Така зацікавленість зростала при великому віддаленні від батьківщини С. Фальбовського. Адже при довготривалому перебуванні на чужині повернення на батьківщину може перетворитися на поневіряння.

У сюжеті «Осміювання юного Івана Мазепи» можна простежити алегорію, коли молода дружина графа Фальбовського, Тереза, символічно виступає у вигляді елементу ваг, на яких зважуються недовстойні справи королівського придворного.

Необхідно відзначити, що середньовічні звичаї вищого товариства мали й механізми реабілітації невинувачених жінок або їх родин. Багато-разове звинувачення окремої людини без судової справи розцінювалося як звичайні плітки.

Після перевиборів короля конфедерати заспокоїлися і намагалися відвести від графа Фальбовського звинувачення у причетності його дружини до подружньої зради. Для жертви вони обрали генерала артилерії Мартина Конського, з яким разом вчився і товаришував Іван Мазепа. Співзвучність прізвища генерала Конського із словом «кінь» вказує на аналогію між сюжетом та твором Сенеки «Іпполіт», де описано покарання коханця за допомогою коня.

Наступною кандидатурою на роль жертви «злодіянь» Мазепи став суддя Ян Загоровський, який також звинувачував свою дружину Олену у подружній зраді, зокрема з Іваном Мазепою та Дмитром Вишневецьким. Необхідно зазначити, що у середньовіччі приймання дорогих подарунків від чужих мужчин сприймалося як недостойне правил моралі, хорошого тону. Це могло прирівнюватися до подружньої зради. За такі вчинки чоловік міг звинуватити дружину і з нею розлучитися.

Не виключено, що широкі зв'язки юного Івана Мазепи, його дипломатичний хист та ділову хватку оцінили магнати і використовували для вирішення своїх судових справ. Саме із таких джерел могли з'явитися коштовні прикраси у дружини судді.

Отже, можна узагальнювати, що прагнення суду над Мазепою є символом прагнення додаткової влади для конфедератів.

Необхідно звернути увагу на те, що звинувачення Мазепи щодо дружини генерала Конського, а також звинувачення дружини судді Загоровського не

мали великого резонансу у світовій літературі та мистецтві, але їх існування вказує на формування розгалуженої структури захисних поясів для чіткого ядра — «Осміювання юного Івана Мазепи».

Використання методу індуктивної емпатії для заглиблення у середньовічне аристократичне середовище виявило сліди пфальцграфа Священної Римської імперії Фальбовського С., рід якого був наділений імператором великою владою суддівства на завойованих землях.

Аналіз феноменів структури фрагментів інформаційних рефлексів «Небесна колісниця — 5»

Яскрава і харизматична особистість Івана Мазепи була рушійною силою історичного минулого нашої країни. За класифікацією Л. Гумільова, його можна віднести до пасіонаріїв, які творять історію. Він припускав наявність космічних впливів на людей (біологічних одиниць), які в результаті мутацій мають здатність організовувати та вести за собою великі маси людей, тобто вершити світову історію.

Ми не сприймаємо його теорії етногенезу під впливом радіації від космічних об'єктів, але вплив пасіонаріїв на динаміку історичних процесів необхідно враховувати. Початкові форми потужних історичних процесів знаходяться у латентному (прихованому) стані. Переважно пасіонарії виявляються лише при досягненні людиною однієї із вершин (щаблів) ієрархії суспільства, коли вона «засвітилася» у спільноті.

Зробимо аналіз сюжету самосуду над юним Іваном Мазепою та його осміювання через оголення. Цей сюжет складається із таких частин:

1. Розумування між слугою та паном (про взаємини між дружиною господаря та Іваном Мазепою) та їх зв'язок із словенськими звичаями;
2. Розпалювання гніву господаря через підтвердження слів слуги;
3. Самосуд і виконання вироку: оголення і розтерзання тіла за допомогою несамовитого коня.

Отже, у структурі «Осміювання юного Івана Мазепи» задіяно чотири особи:

1. Пфальцграф Фальбовський (суддя);
2. Дружина Фальбовського — Тереза;
3. Домашній слуга (посильний);

4. Юний Іван Мазепа (на коні).

У процесі дослідження феномену «Осміювання юного Івана Мазепи» методом індуктивної емпатії виявлено чітке ядро, яке за своєю структурою вписується у давню структуру «Шлях царів». Ця структура відображена у карточній грі за допомогою Карт Таро.

Символічні малюнки карт червоної (червоної) масті із чашею долі у руці: король (суддя); дама (суддівська дама, дама любові); рицар на коні (закоханий кавалер); валет (посильний закоханих) вказують на структуру «Небесної колісниці», яка є частиною структури «Шлях царів» [15].

Не вникаючи у процес ворожіння на картах Таро, проведемо пошук аналогів та зробимо структурний аналіз у руслі позитивістської методології. Візьмемо до уваги, що карти Таро можуть у своїй структурі відображати елементи динамічних структур, які мають сильний вплив на суспільство.

Приймемо, що структура «Небесна колісниця» (Квадрига) відповідає постпозитивістській концепції чіткого ядра. Отже, структура чіткого ядра може повторюватися при мінімальних змінах, а структура захисних поясів сприяє адаптації структури ядра до нового навколишнього середовища. Ця адаптація виражається у формуванні «зеленої дороги» за принципом позитивної евристики на шляху пристосування до оточення або випадкового (щасливого) збігу обставин.

Необхідно відзначити закономірність тяглості, тобто з'єднання розірваних у часі (дискретних) однотипових структур чітких ядер, які окутані структурами захисних поясів.

Аналіз аналогічних сюжетів вказує на існування паралельних структур, які мають властивість трансформуватися у просторі та часі. Такі структури можуть існувати або адаптуватися й у наш час.

У контексті структури «Осміювання юного Івана Мазепи» особистість Яна Пасека можна розглядати складовою ланкою феноменів захисного поясу. Зауважимо, що Я. Пасек, незважаючи на активну діяльність у юності та підтримку заможних батьків, так і не зробив військової кар'єри. Він визнається польським мемуаристом XVII ст.

До публікації «Споминів» у тогочасних аристократичних колах ходили чутки про амурні пригоди Івана Мазепи. Його порівнювали із грецьким ге-

роєм Іпполітом, якого покарав афінський цар Тезей за допомогою коней.

Розглянемо міф про загибель Іпполіта, трезенського царя. Його батько, афінський цар Тезей, за надзвичайно обширною міфологією, є сином морського бога Посейдона (Нептуна). Другою дружиною Тезея була Федра, дочка критського царя Міноса, яка одружилася із Тезеєм при сприянні свого брата Девкаліона.

Павсаній розповідає, що Федра (дружина Тезея) у місті Трезені, в храмі Афродіти Катаскопії, підглядала за Іпполітом, коли він займався гімнастикою. (У цей час афінський цар Тезей у Трезені очищався від крові братів Палантидів). Можливо, юнак, роблячи гімнастичні вправи, частково оголював своє красиве тіло і ненароком закохав у себе батькову дружину. Через різку відмову непорочного Іпполіта від кохання Федра запалала гнівом. Вона помстилася Іпполіту, обмовивши його перед Тезеєм і звинувативши у сексуальному насиллі [17]. Звичайно, для обґрунтування своїх слів Федра могла скористатися послугами слуг.

Побудуємо схему структури «Смерть царя Іпполіта» за моделлю «Небесна колісниця»:

1. Цар афінський (творець Афінської держави) — Тезей (його батько — бог моря Посейдон);
2. Дружина царя — Федра (дочка критського царя Міноса);
3. Домашні слуги (невідомі) — ймовірно, Девкаліон — син критського царя Міноса);
4. Трезенський цар Іпполіт (син Тезея — син цариці амазонок Антіопи).

Необхідно відзначити деякі особливості цього сюжету. Цар Тезей вчинив самосуд та довірив виконання його присуду коням (колісниці, на якій мав їхати Іпполіт). Батько прокляв сина та закликав бога Посейдона допомогти у виконанні свого вироку. Посейдон послав назустріч колісниці розлюченого бика чи морське чудовисько, яке раптово вискочило із води та налякало коней. Очманілі від страху коні розтрошили колісницю до скель. Іпполіт розбився і загинув.

Федра домоглася покарання Іпполіта. Отже, вона повинна радіти від задоволення, а не закінчувати життя самогубством. Можливо, цар Тезей дізнався правду. Від руки Тезея загинув Девкаліон під час війни між афінянами та критянами у Каноссі.

Після смерті Іпполіта боги вознесли його на небо і розмістили у сузір'ї Візничого.

Оскільки астеризм сузір'я Візничого асоціюється із богом Посейдоном, то й після смерті невинного Іпполіта його перенесено на небо у це ж сузір'я.

У сузір'я Візничого внесено міфічного візничого Келласа або афінського царя Еріхтонія, який винайшов колісницю і запряг у неї четверо коней. Шумери у давнину називали сузір'я Візничого «окремою колісницею» для того, щоб не плутати із Великим Возом (Велика Ведмедиця) та Малим Возом (Мала Ведмедиця). Китайці називали це сузір'я П'ять Колісниць (сузір'я із п'яти зірок) або Небесний Бенкет [18]. Отже, і ми приймемо китайську нумерацію колісниць, тобто «Небесна колісниця — 5».

Дії Федри разуче нагадують аналогічний біблійний сюжет із Книги Буття про любов дружини (Зулейки) фараонового царедворця Потіфара до Йосипа (сина Якова). Розглянемо фрагмент із життя Йосипа, сина біблійного патріарха Якова. Нагадаємо, як вона наказала Йосипу: «Лягай же зі мною!». Коли він відмовився, то вона схопила Йосипа за одяг й оголила його. Він утік, але дружина Потіфара показала одяг Йосипа слугам та чоловікові. Царедворець фараона, начальник царської охорони, запалився гнівом і кинув Йосипа до в'язниці. Там у Йосипа відкрився дар розумування, і його звільнили з-під варті та призначили на відповідальну посаду у Єгипті [19]. За описами у апокрифічній літературі, відкрився обман свідків та несправедливе звинувачення Йосипа. Можливо, вчасне розкриття обману пом'якшило присуд Йосипові. Побудуємо схему структури «Йосип і Зулейка» за моделлю «Небесна колісниця — 5»:

1. Потіфар (Пантефрій) — начальник охорони фараона, Жрець Ра (бога Сонця);
2. Його дружина — Зулейка (Зулейха, Селіха, Зефіра) — спокусниця;
3. Домашні слуги;
4. Йосип — раб Потіфара (той, що відкриває таємниці).

Необхідно пригадати епізод сюжету життя Йосипа, коли брати посадили його в яму і оголосили батькові Якову, що вовки розірвали його сина як ягня. Аналогічно відбувалося з оголеним Іваном Мазепою. Можливо, сцена із переслідування вовками коня із оголеним Мазепою є запозичення цього бі-

блійного сюжету на рівні «захисного поясу». Ця аналогія підтверджує версію про входження структури «Йосип і Зулейка» у модель «Небесна колісниця — 5», тобто є дороговказом до чіткого ядра.

У світовій історії сюжет спокуси заміжньою жінкою із елітної родини молодого красивого хлопця має багато аналогів. У Єврейській енциклопедії приводяться аналогії сюжету Йосипа і дружини царедворця Потіфара. У розповіді «про підступну жінку і доброзичливого юнака» вказується, що юнак Битіу є прототипом Йосипа. Дружина Анупу намагалася спокусити Битіу. Жорстоко пімстилася вона за відкинуте кохання і обмовила чоловікового брата у сексуальному насильстві. Несправедливо звинувачений Битіу втік. Правда відкрилася і дружина Анупу була покарана [20].

Постпозитивістський аналіз вказує, що цей описаний сюжет не відноситься до структури чіткого ядра і є запозиченим із біблійного сюжету.

Знаменитий український історик Михайло Грушевський приводить сюжет легенди (билини) «Сорок каліків» у варіанті Кирші доби князя Володимира у Київській Русі [21]. Сюжет про спокусу княгині Апраксії молодого отамана калік — ратних воїнів князя Володимира. Вона уподобала собі отамана Касіяна Михайловича, а він відмовився від кохання. Розгнівана Апраксія наказала Альоші Поповичу покласти у торбу Касіяну срібну чашу князя Володимира.

У цій легенді описано жорстоке і несправедливе покарання Касіяна Михайловича своїми побратимами. Чудесним чином він врятувався. Багато дослідників вказують на запозичення біблійного сюжету пов'язаного із Йосипом та Веніаміном. Ознак чіткого ядра «Небесної Колісниць — 5» тут не виявлено, але він у синхронній динаміці може входити у структуру захисних поясів.

На відміну від двох попередніх сюжетів, сюжет про Чурила Пеленкавича та Катерину, дружину Бермяти, має ознаки «Небесної Колісниць — 5» [22]. Аналіз цієї структури вказує на її складність, яка зв'язана із природними процесами ізомерії. Зауважимо, що нині є інструменти для ідентифікації та дослідження фрагментів інформаційних рефлексів за допомогою **методу «Ізомерії ФІР»** [23].

Можна узагальнити, що всі згадані аналогічні сюжети мають одну спільну рису — молодий хло-

пець не піддався спокусі підступної жінки. Дуже незвичним є порівняння непорочних Іпполіта, Йосипа та інших — із Іваном Мазепою. Адже дружина графа Фальбовського не звинувачувала Мазепу у насильстві (ймовірно, І. Мазепа справді не був винен у цій ситуації).

Незважаючи на це, звинувачення щодо юного Мазепи лунають звідусіль завдяки романтичній літературі. Деформований стереотип сприйняття поважного державного діяча через призму пригод у юності як «гульвіси на дикому коні» супроводжує його й донині. Необхідно визнати привабливість особистості Івана Мазепи на такому рівні, щоб епізоди його життя стають сюжетами творів відомих митців.

Український філолог Марія Коновалова глибоко аналізує сюжети антимазепинських звинувачень, що містяться у фольклорі та літературі [24]. Особлива її оцінка писемних першоджерел періоду церковної анафемі, Полтавської битви і трагедії України після неї, що переросла у геноцид. Вона доказує, що необхідно більш реалістично оцінювати тогочасні події.

Від часу пригоди з осміянням юного Івана Мазепи пройшло майже 350 років. Виникає запитання: «Чому вібрації помилок І. Мазепи одержали такий потужний імпульс?». Молодим людям притаманно робити неадекватні вчинки у межах самоствердження. Адже відомо, що популярність у світовому масштабі, базовану на негативізмі, важко довготривало підтримувати, навіть із використанням сучасних ЗМІ. Таке явище необхідно віднести до феноменів, оскільки воно відображає емоційну складову. Таємничість невидимих коренів генезису феноменів збурає увагу і сприяє творчим процесам.

Необхідно звернути увагу на те, що Іпполіт, Йосип і Мазепа були представниками еліти свого народу, яка асимілювалася у потужному етносі. Динаміка таких структур вказує на дію Закону, який знаходить своє відображення в етногенезі. Спостерігаються механізми дифузії етносів із східного напрямку у вигляді елітних елементів. Зауважимо, що чітке ядро у синхронній тягlostі має схильність переміщатися у східному або північно-східному напрямку. Це доказує, що описані феномени структури «Небесної колісниці — 5» пов'язані із прихованими структурами асимільованих етносів.

Виявлено, що етнічні закономірності структури чіткого ядра мають властивість переміщатися на північ. Отже, такі явища необхідно очікувати в Росії.

Ми живемо у ХХІ ст., і наука постійно розвивається. Механізми генезису асимільованих етносів у неоднорідній спільноті та їх непередбачувані дії у повній ізоляції від материнського етносу досі є мало вивченими. Адже великі періоди між подіями дають можливість виявити закономірності впливу природних законів на дифузцію асимільованих етносів, що дає змогу інтерполювати дію таких законів у майбутньому.

Сучасна історична наука сприймає виривання будь-якого фрагмента з історичної контекстуальної тягlostі антинауковим методом, але у постпозитивістській концепції діахронних дискретних паралельних структур такий метод є науково обґрунтованим. Термін «захисні пояси» у постпозитивістській концепції можна ототожнювати із структурованим контекстом. Для того, щоб підкреслити цей постулат у цьому контексті, у словосполученні «фрагменти інформаційних рефлексів» вживається слово «фрагменти».

Необхідно врахувати, що в українській етнології поняття антропологічні структури ототожнюється із етнологічними структурами, тобто у них нівелюються динамічні елементи пасіонарності у механізмах формування таких структур. Постпозитивістська методологія виявляє конфлікт (розділ наукових концепцій) між керівним елітним (пасіонарним) ядром і захисними поясами, сформованими структурованими народними масами. Очевидно, вчені не зовсім усвідомлюють природних процесів, які формують закономірні взаємозв'язки між народом (етносом) та його елітою.

Такі закономірності мало враховуються у вирішенні конфліктної ситуації на початковій стадії розвитку. Використання постпозитивістських методів для аналізу структури української державної еліти вказує, що вона структурована у руслі негативної евристики «захисних поясів» і тому така еліта є приреченою на розпад.

1. Величко Самійло. Літопис / пер. з кн. укр. мови В. Шевчук. — К.: Дніпро, 1991. — Т. 1. — С. 27.
2. Ющенко проситиме Патріарха Московської православної церкви офіційно зняти анафему з Івана Мазепи [Електронний ресурс]. — (Режим доступу: <http://fles.ukraine.sk/uaUkrayinika>).
3. Рішення Київської міської ради від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. — (Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2094844>).

4. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Лев Гумилев. — М., 1994. — С. 52.
5. Постпозитивізм [Електронний ресурс]. — (Режим доступу: <http://www.dissert.ru/library/70/247.htm>).
6. Ле Гофф Жак. Середньовічна уява / Жак Ле Гофф. — Львів : Літопис, 2007. — С. 143. — (пер. з франц. Яреми Кравця).
7. Костомаров М. І. Историчні монографії. Мазепа / Микола Костомаров. — Львів : НТШ, 1895. — Т. 10. — Ч. I. — С. 3.
8. Павленко С. Иван Мазепа / Сергій Павленко. — К. : Альтернативи, 2003. — С. 19.
9. Виоле-ле-Дюк Э. Э. Жизнь и развлечения в средние века / Эжен Эмманюэль Виоле-ле-Дюк. — СПб., 1991. — С. 34.
10. Славянские древности : этнолог. слов. / под ред. Н. И. Толстого. — М. : Международные отношения. — Т. 1. — 1995. — С. 420.
11. Там же. — Т. 3. — 2004. — С. 357.
12. Ежи Любомирский [Електронний ресурс]. — (Режим доступу: http://www.warszawa.ru/history_poland.html).
13. Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / Сергій Павленко. — К. : Українська Видавнича Спілка, 2007. — С. 80.
14. Ковалевська О. Иван Мазепа / Ольга Ковалевська. — К. : Темпора, 2008. — С. 59.
15. Карти Таро [Електронний ресурс].
16. Гоцько П. С. Закони руху фрагментів інформаційних рефлексів (ФІР) — основа структурної антропології / Петро Гоцько // Етнологія. — № 3. — 2007. — С. 67.
17. Мифы народов мира : энциклопедия. — М. : Советская энциклопедия. — 1980. — Т. 1. — С. 559.
18. Сузір'я Візничого [Електронний ресурс].
19. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту // Українське біблійне товариство, 1993. — С. 42.
20. Еврейская энциклопедия. Брокгаузъ — Ефронъ / под ред. А. Гаркави и Л. Каценельсона. — Т. 12. — С. 782.
21. Грушевський Михайло. Історія української літератури. — Т. 4. — К. : Либідь, 1994. — С. 207.
22. Там само. — С. 137.
23. Гоцько П. С. Основи методу виділення ізомерних антропологічних структур / Петро Гоцько // Розвиток етнокультури в умовах трансформаційних та глобалізаційних процесів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка 15—17 жовтня 2008 р. — [Доповідь не опублікована].
24. Коновалова Марія Михайлівна. Гетьман Мазепа у фольклорі і літературі : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.01.01. українська література. Дисертації. 2001 р. — Львів [Електронний ресурс].

Petro Hotsko

HISTORICAL (ETHNOLOGICAL) PROCESSES RESEARCH BY MEANS OF POST-POSITIVISTIC METHODS (EXEMPLIFIED BY STUDY IN EVENTS OF IVAN MAZEPA'S YOUTH)

Imre Lakatos's positivistic methodology has been adapted to the analysis of historical (ethnological) structures. Distinct core structure as scientific idea has been identified with the distinct core structure as fragment of informative reflex. It is preserved against destruction with «protective zones», which create information blockages for true distinct core search. At the same time these can serve as indicators pointing at the distinct core structures. It is accepted that historical (ethnological) processes are of wave nature, and the inductive empathy method has been used in analyzing of those. The distinct core extraction procedure has been described on the basis of «Derision of Young Mazeпа». It has been discovered that this structure fits the old «Path of the Magi» structure in the form of «Heavenly Chariot — 5». «King Hippolytus's Death» and «Yusuf and Zulaikha» are its analogues. The calculations made show that such structures move northwards. The «Path of the Magi» structure reflects relations building processes between the main ethnos and assimilated ethnic groups.

Keywords: Mazeпа, post-positivism, inductive empathy method.

Petro Hotsko

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ (ЭТНОЛОГИЧЕСКИХ) ПРОЦЕССОВ С ПОМОЩЬЮ ПОСТПОЗИТИВИСТСКИХ МЕТОДОВ (НА ПРИМЕРЕ ЖИЗНИ ЮНОГО ИВАНА МАЗЕПЫ)

Проведена адаптация позитивистской методологии по Имре Лакатосу для анализа исторических (этнологических) структур. Структура «жесткого ядра» — научная идея аналогична структуре жесткого ядра — фрагмента информационного рефлекса. Его защищают от уничтожения «защитные пояса», которые образуют информационные препятствия при поиске жесткого ядра. Одновременно они могут служить указателями к структурам жесткого ядра. Принято, что социальные и этнологические процессы имеют волновую природу. Для их исследования используют метод индуктивной эмпатии. На примере «Высмеивание юного Ивана Мазепы» описан механизм выделения жесткого ядра. Выявлено, что структура «Небесной колесницы — 5» вписывается в древнюю структуру «Путь царей». Она имеет аналоги «Смерть царя Ипполита» та «Иосиф и Зулэйка». Рассчитано, что такие структуры двигаются в северном направлении. Структура «Путь царей» отображает процессы зарождения отношений между основным этносом и группами ассимилированных этносов.

Ключевые слова: Мазепа; постпозитивизм; метод индуктивной эмпатии.